πολιτισμός

Αναδιφώντας το χθες (128)

Ο τελευταίος Σαμιώτης απόγονος του Πυθαγόρα

■ Του **ΧΑΡΗ ΣΤΡΑΤΙΔΑΚΗ***

«Σάββατο των Ψυχών» πριν από μια βδομάδα και οι «Αναδιφήσεις» δεν θα μπορούσαν να είναι αφιερωμένες παρά σε ανθρώπους που έχουν αναχωρήσει. Σε ανθρώπους που έχουν περάσει κάπου στο επέκεινα, μετατρεπόμενοι σταδιακά σε αστρική σκόνη, από την οποία και συνετέθησαν. Όπως το θέτει η ίδια η θρησκεία: «χους ει και εις χουν απελεύσει», έστω κι αν λίγο μετά το ξεχνά, για να υποσχεθεί παραδείσους πρασίνου και ευφροσύνης και ν' απειλήσει με κολάσεις, όπου «εσταί φρυγμός και τριγμός των οδόντων». Οι νεκροί εξακολουθούν να υπάρχουν όσο επανέρχονται στη μνήμη μας κι όσο τους θυμίζουμε στους επερχόμενους. Όπως το διατύπωσε ο συμπατριώτης μας Παντελής Πρεβελάκης, **Οι νεκροί επιζούν μέσα μας και μας ευλογούν.**

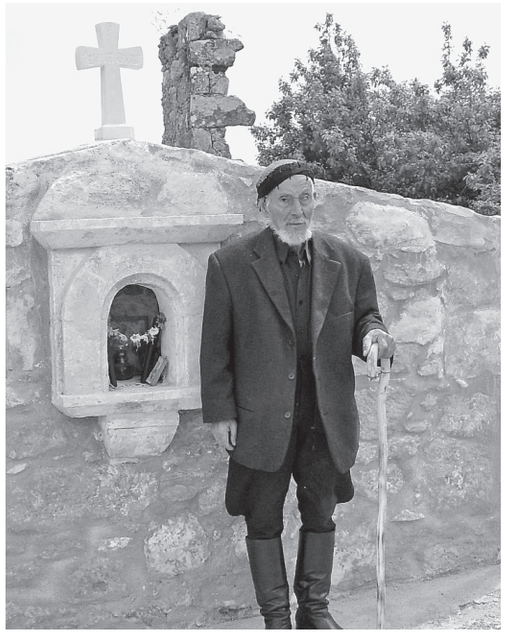

Για έναν άνθρωπο που έφυγε πρόσφατα από κοντά μας και που αποτελεί πια ιστορία θα μιλήσουμε σήμερα. Το πιθανότερο είναι κανένας από τους αναγνώστες να μην τον γνώρισε και να μην τον άκουσε ποτέ, όμως είμαι βέβαιος ότι, αν ήξεραν, όλοι θα ήθελαν να τον έχουν γνωρίσει. Γιατί ήταν ένας από τους τελευταίους της γενιάς και της ποιότητάς του. Θα έλεγα ότι ήταν ο τελευταίος Σάμιος, απόγονος του Πυθαγόρα και του Αρίσταρχου... Θα το έλεγα με την ίδια ακριβώς έννοια με την οποία παλιότερα είχα γράψει για τον «Τελευταίο Κρητικό», τον μπαρμπα-Βασίλη Γαλλιάκη, που ο θάνατός του ορφάνεψε όχι μόνο τον Κάτω Τριπόδο και τον Μυλοπόταμο αλλά κι ολόκληρη την Κρήτη, παίρνοντας μαζί του μια ακολουθία αξιών. Ο «Μυρωδοβασίλης», όπως ακουγόταν περισσότερο, μοιραζόταν με τον παπα-Νικόλα Πατσούλη εκείνο ακριβώς το χαρακτηριστικό, που περιγράφει τόσο όμορφα το ριζίτικο τραγούδι:

Μυρίζουν οι βασιλικοί, μυρίζουν οι βαρσάμοι
μα σα μυρίζει ο φρόνιμος βαρσάμοι δε μυρίζου…

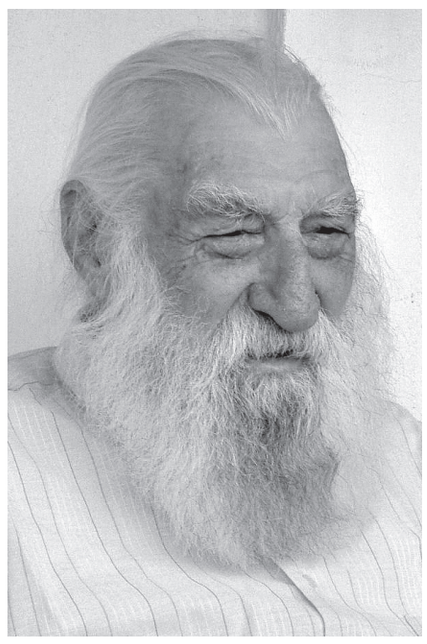

Ο Σαμιώτης παπα-Νικόλας Πατσούλης φεύγοντας έκλεισε πίσω του την πόρτα μιας ολόκληρης εποχής και της κοινωνίας που την έζησε. Μια κοινωνίας «δύσκολης», για τους δικούς μας αξιακούς κώδικες, των παλιότερων τουλάχιστον Κρητικών. Η Σάμος για πολλούς αιώνες ήταν έρημη από πληθυσμό, ώσπου παραπλέοντάς την ο πηδαλιούχος του οθωμανικού στόλου Νικόλαος Σαρακίνης το 1572 μπόρεσε να εκτιμήσει τους φυσικούς της πόρους: δάση που παρέχουν άφθονη ναυπηγική ξυλεία, εύφορα εδάφη που παράγουν εκλεκτό κρασί, πολυτροφικές θάλασσες, εγγύτητα με τη Μικρασία κ.λπ. Απέσπασε λοιπόν φιρμάνι από τον Σουλτάνο για το αφορολόγητο του νησιού και για τον αποκλεισμό της μουσουλμανικής παρουσίας επάνω του και επανεποίκησε τη Σάμο με κατοίκους από κάθε γωνιά του ελληνικού χώρου.

Παράδειγμα οι χωριανοί μου Πυργιώτες, χωριανοί της γυναίκας μου, αλλά κάνει το ίδιο, νομίζω, αφού μετά από 33 χρόνια δικαιούμαι να χρησιμοποιώ το όρο. Οι χωριανοί μου λοιπόν διατείνονται ότι ήρθαν έποικοι στη Σάμο από τον Πύργο της Ηλείας. Η ιδιαιτερότητα αυτή, των «αναμαζωξάρηδων» που θα λέγαμε οι Κρητικοί ή των «οικονομικών μεταναστών», όπως θα το περιγράφαμε σήμερα, τους έχει κάνει πιο κλειστούς στον χαρακτήρα απ' τους υπόλοιπους νησιώτες. Όταν όμως σε βάλουν στην καρδιά τους, κι αυτό δεν γίνεται γρήγορα, τότε δεν απολαμβάνεις απλά ένα τυπικό κέρασμα στο καφενείο, αλλά μπαίνεις μέσα στο σπίτι τους, γίνεσαι συγγενής τους, «εδικός» τους. Κάπως έτσι είχε συμβεί και με τον παπα-Νικόλα. Δεν μας γνώριζε και μας άνοιξε όχι μόνο την καρδιά και το σπίτι του, αλλά κι αυτό το μοναστήρι του!

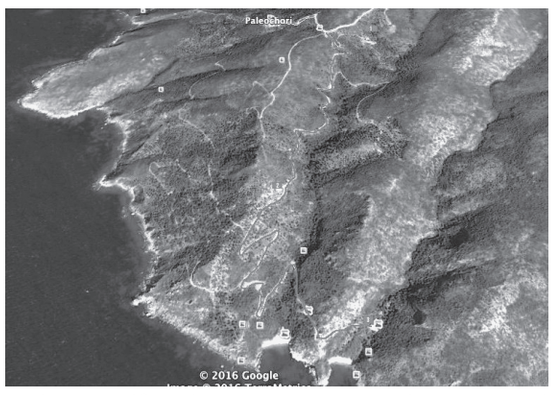

Έχουν περάσει περισσότερα από είκοσι χρόνια που εντοπίσαμε με τη γυναίκα και τα παιδιά μας μια απίθανη παραλία της Σάμου, απέναντι από τους Φούρνους, τέλεια για κατασκήνωση με υπνόσακους και αντίσκηνο. Βέβαια έπρεπε να γκρεμοτσακίσεις το αυτοκίνητο σ' έναν χωματόδρομο, που είχε κατασκευαστεί για στρατιωτικούς σκοπούς επί ιταλικής και γερμανικής κατοχής του νησιού, και από τότε σπάνια συντηρούνταν. Μετά από καμιά ώρα ταλαιπωρίας άφηνες το αυτοκίνητο, αν προηγουμένως δεν σε είχε αφήσει εκείνο, και συνέχιζες με πεζοπορία τουλάχιστον ενός τετάρτου της ώρας. Και τότε βρισκόσουν στον παράδεισο επί της γης: μια θάλασσα σαν τα κρύα τα νερά, μια χαλικωτή αμμουδιά με όλα τα χρώματα της ίριδας, μια πρασινάδα που έφτανε μέχρι το νερό, έναν βυθό με ορατότητα απεριόριστη.

Για να φτάσεις στον παράδεισο αυτό περνούσες λίγα μέτρα δίπλα από ένα μακρόστενο κτίσμα, που δύσκολα θα το ονόμαζες μοναστήρι. Σε χώριζε από την αυλή του μια ξύλινη κατασκευή, που γεφύρωνε ένα ρυάκι, με νερό ακόμη και στην πιο ξερή περίοδο του χρόνου. Κοιτώντας με απορία την πρωτόγονη εκείνη εγκατάσταση, είχαμε διακρίνει μια βιβλική μορφή άνδρα, με μακριά γενειάδα, ψηλού, με αγέρωχο βλέμμα, ο οποίος μας είχε εντοπίσει προ πολλού και μας καλούσε με νοήματα για ένα ουζάκι και νερό για τα παιδιά. Μαζί του μάς φώναζε κι η παπαδιά του, που χάρηκε ιδιαίτερα όταν διαπίστωσε ότι είμαστε Έλληνες. Γιατί στους ελάχιστους επισκέπτες της παραλίας κάτω από το μοναστήρι, οι Έλληνες αποτελούσαν πολύ μικρό κλάσμα, με αποτέλεσμα το βιβλικό ζεύγος που μόλις γνωρίζαμε να μην μπορεί να ανταλλάξει πολλές κουβέντες. Κι έμενε με παρέα τις κότες του, μερικές γατούλες και τον σκύλο του, που μας ακολουθούσε πάντα στη θάλασσα και άκουγε στο καθόλου κολακευτικό όνομα «Βλάκας».

Ο παπα-Νικόλας είχε συνταξιοδοτηθεί από την ενορία του στον Μαραθόκαμπο και περνούσε μεγάλο μέρος του έτους με την παπαδιά του στο μοναστήρι του Αγίου Ιωάννη του Ελεήμονα, μετόχι του Πανάγιου Τάφου στη Σάμο. Το είχε ιδρύσει το 1867 μια σέχτα Αγιορειτών, που ονομάζονταν «Ησυχαστές» και που είχαν ανακαλύψει το πιο ήσυχο μέρος του Αιγαίου στην κυριολεξία. Κάποτε το μοναστήρι ξέμεινε από μοναχούς κι ανέλαβε τη συντήρησή του ο πατέρας του παπα-Νικόλα, Ιωάννης, ιερωμένος κι εκείνος. Αυτός μετάδωσε στον γιο του την αγάπη για τον τόπο και τα χειροτεχνήματα των ανθρώπων κι εκείνος με τη σειρά του δεν δίσταζε να το ασβεστώνει κάθε χρόνο, να το καθαρίζει, να το εμπλουτίζει, να ανανεώνει τη λεπίδα στην σκεπή του, να λειτουργεί το εκκλησάκι του και να καλλιεργεί τα κηπούλια του, τα οποία είχε μετατρέψει σε γήινους παραδείσους και να κερνά ένα νερό (ή ένα ούζο) σ' όλους όσους ξέπεφταν σ' αυτή την εσχατιά του νησιού. Μαζί μ' αυτούς, κέρναγε και τους ψαράδες και σφουγγαράδες, που πόδιζαν στον φιλόξενο κόλπο κάτω από το μοναστήρι. Απ' την πλευρά του ο παπα-Νικόλας είχε δεμένη εκεί μια βάρκα, δανεική μάλλον από τον γιο του, για να μπορεί να χαίρεται και τα ψαράκια του, όταν η θρησκεία επέτρεπε την κατάλυσή τους. Δεν πήγαινε όμως μακριά, γιατί η παπαδιά του ανησυχούσε, μόνο μέχρι το νησάκι Κάτεργο και λίγο παραπέρα.

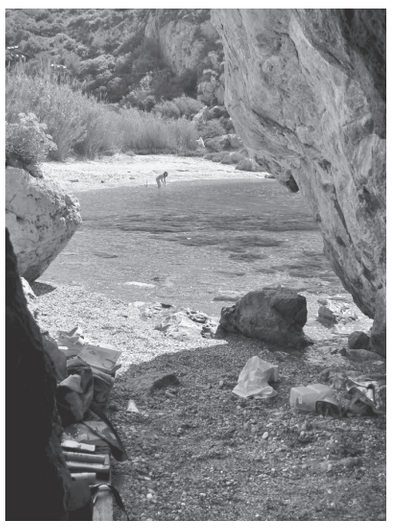

Η παπαδιά ήταν ανάστατη: με τα μικρά μας τότε παιδιά δεν επιτρεπόταν να μείνουμε σε μια σπηλιά, σε αντίσκηνο. Επέμενε να μείνουμε στα κελιά του μοναστηριού, για να μπορούμε τουλάχιστον να πλενόμαστε με το λάστιχο και να μαγειρεύουμε ζεστό φαγητό, αντί κονσερβών. Εμάς πάλι με τη σειρά μας μας φαινόταν πολύ εξωπραγματική μια τέτοια διαμονή κι αρνηθήκαμε ευγενικά. Και τότε ήρθε η πρόταση, που έδειχνε ότι μας είχαν βάλει πολύ βαθιά στην καρδιά τους, χωρίς να έχουμε προηγούμενη γνωριμία: μιας και δεν θα καθόμασταν μαζί τους για μεσημεριανό, θα χτυπούσαν την καμπάνα όταν θα ήταν έτοιμες οι τηγανητές πατάτες, ώστε να ειδοποιηθούμε και να στείλουμε τον Κωστή μας να τις πάρει! Σήμερα τα θυμόμαστε όλ' αυτά με τα παιδιά μας και επιβεβαιώνουμε ο ένας με τον άλλο ότι δεν τα έχουμε φανταστεί, ότι δεν τα ονειρευτήκαμε κι ότι δεν αποτελούν τη δική μας εικονική πραγματικότητα.

Εξυπακούεται ότι από το επόμενο καλοκαίρι αποτελούσαμε τακτικούς θαμώνες του Αγίου Ιωάννη του Ερημίτη, διαμένοντας σε κελιά όπου είχαν αγιάσει εκλεκτοί πατέρες. Γνωριστήκαμε καλύτερα με τον παπα-Νικόλα και τη παπαδιά του και διαπιστώσαμε ότι βρισκόμαστε μπροστά σ' ανθρώπους βαθύτατα μορφωμένους. Αρκεί να πω μόνο ότι είχαν καταρτίσει βιβλιοθήκη όχι μόνο στο χειμωνιάτικο σπίτι τους στον Μαραθόκαμπο αλλά και σ' έναν τοίχο του μοναστηριού τους. Από τότε αποτέλεσαν αναγνώστες και των δικών μου βιβλίων, ανεξαρτήτως περιεχομένου. Για παράδειγμα, παραπονέθηκαν κάποτε ότι δεν τους είχα στείλει την έντυπη μορφή της διδακτορικής μου διατριβής. Κι όταν τους εξήγησα ότι κανένας δεν είχε αντέξει να την διαβάσει, της γυναίκας μου συμπεριλαμβανομένης, εκείνοι μου είπαν ότι θα το κάνουν, κι ας μην είχαν ποτέ στη ζωή τους επισκεφθεί το Ρέθυμνο. Και το έκαναν! Να σημειώσω εδώ ότι τα ράφια στον Ελεήμονα, όπως και κάθε άλλη κατασκευή, οικοδομική, ξυλουργική, σιδηρική και υδραυλική, ο παπα-Νικόλας τα έκανε μόνος του ο Παπα-Νικόλας και το ευχαριστιόταν διπλά. Τίποτα δεν πήγαινε χαμένο για αυτόν, ακόμη και αντικείμενα που ξέβραζε η θάλασσα. Η επιτομή της ανακύκλωσης!

Η μόρφωσή τους μας έδωσε την ευκαιρία να κάνουμε μακροσκελέστατες συζητήσεις φιλοσοφικού περιεχομένου, μακριά από θρησκοληψίες και τυπικότητες. Για να το πω κάπως αλλιώς, ο παπα-Νικόλας ήταν ένας μικρός Πυθαγόρας, ένα μικρός Αρίσταρχος, ένας μικρός Ειρηναίος Γαλανάκης της Κρήτης, με πολλούς κοινωνικούς προβληματισμούς, με ανάλογο με τον Ειρηναίο έργο και με ορθάνοιχτους ορίζοντες. Οι ενορίτες του στον Μαραθόκαμπο, και πριν από αυτόν στον Πλάτανο της Σάμου, έχουν να λένε μέχρι σήμερα για την κοινωνική του προσφορά. Τον αγαπήσαμε λοιπόν βαθιά τον παπα-Νικόλα και την παπαδιά του. Σ' αυτό συνέτεινε και το γεγονός ότι ήταν συμπεριπατητής του δικού μας παπα-Σταύρου, του πεθερού μου, που εκείνη την περίοδο είχε φύγει για το τελευταίο του ταξίδι. Ήταν κι οι δυο τους ιερωμένοι με άποψη, με ερευνητικά μυαλά, με κοινωνικό προβληματισμό και με αγάπη για την πλάση. Μας έκαναν να αγαπήσουμε κι εμείς τη Σάμο, να φτιάξουμε σπίτι, να περπατάμε τα βουνά της, να διασχίζουμε το Κακοπέρατο και ν' απολαμβάνουμε τον ήχο του ανέμου στα πεύκα και τη μυρωδιά του ρετσινιού τους.

Όσο περνούσαν τα χρόνια ο παπα-Νικόλας εμφανώς βάραινε. Το μεγαλύτερο μέρος το χρόνου το περνούσε πια στον Μαραθόκαμπο, όπου επισκεύασαν και κατοίκησαν ένα ισόγειο σπίτι, για να μην κουράζονται με ανεβοκατεβάσματα. Τα χρόνια βάραιναν πάνω του. Στη γιορτή του μοναστηριού στις 12 Νοεμβρίου δεν πήγαινε πια με το τζιπ του αλλά τον μετέφερε με το δικό του ο Γιάννης, ο γιος του. Κάθε καλοκαίρι τους επισκεπτόμασταν κι είχαμε τη χαρά να ακούμε τις απόψεις τους για τα μεγάλα προβλήματα που ανέκυπταν, προ πάντων για το μεταναστευτικό, που ταλανίζει τη Σάμο και τα διπλανά της νησιά. Οδηγός του ήταν πάντα το μελοποίημα της Μεγάλης Παρασκευής: «δός μοι τοῦτον τὸν ξένον, ἵνα κρύψω ἐν τάφῳ, ὃς ὡς ξένος οὐκ ἔχει τὴν κεφαλὴν ποῦ κλῖναι...». *Με τα λόγια δηλαδή που είχε εκλιπαρήσει ο Ιωσήφ εκ Αριμαθαίας τους Ρωμαίους για να πάρει το σώμα του Χριστού*, «Δώσε μου το αυτό το ξενάκι να το βάλω σ' ένα τάφο, που δεν έχει πού να γείρει το κεφάλι του». Και με τα λόγια του δημοτικού τραγουδιού: «Κι αν έρθει μερ' αγλύκαντη στα ξένα να πεθάνεις, ποιος θα βρεθεί στο πλάι σου τα μάτια να σου κλείσει»;

Αυτός ήταν «ο Τελευταίος Σαμιώτης» που γνωρίσαμε. Έβλεπε τις δυνάμεις του να πέφτουν και καταλάβαινε ότι το τέλος πλησίαζε. Τον περασμένο Αύγουστο έκανε κάτι που μ' έπεισε ότι δεν θα τον ξανάβλεπα, όταν θα ξαναγύριζα μετά από ένα χρόνο στο νησί του: μου χάρισε ένα βιβλίο με αναφορές στην οικογένειά του, του οποίου δεν διέθετε άλλο αντίτυπο. Αντιστάθηκα σθεναρά, αλλά στο τέλος κατάλαβα ότι η πράξη του ήταν συμβολική. Ήθελε να έχω κάτι κατάδικό του να τον θυμάμαι και μου το δήλωσε καθαρά. Τον φίλησα σταυρωτά, όπως το είχα κάνει και με τον Μυρωδοβασίλη, που εκείνος δεν μπορούσε να μιλήσει και μου μιλούσε με τα μάτια. Και μετά ήρθε το τηλεφώνημα ης παπαδιάς, τις μέρες της Πρωτοχρονιάς. Μόνο που δεν ήταν για ευχές μακροημέρευσης και ευτυχίας. Ο παπα-Νικόλας είχε σβήσει σαν κεράκι, χωρίς να επιβαρύνει τον Γιάννη του, χωρίς να κουράσει την παπαδιά του, τη Μάρω της καρδιάς του. Κι έτσι, πολύ φυσικά, ήρθε να τον σκεπάσει το αγαπημένο του σαμιώτικο χώμα, που το είχε δουλέψει σκληρά με την τσάπα. Τον σκέπασε γλυκά, όπως γλυκό αλλά και ουσιαστικό ήταν το πέρασμά του από τη γη.

Πρόταση επίσκεψης

Αν βρεθείτε στη Σάμο, επισκεφθείτε τον Μαραθόκαμπο. Είναι ένα μεγάλο χωριό, χιλίων κατοίκων, κτισμένο αμφιθεατρικά πάνω από τη θάλασσα, στα 270 μέτρα υψόμετρο. Η θέα του είναι πανοραμική: πίσω του ο Κέρκης και μπροστά του οι Φούρνοι, η Πάτμος, το Αγαθονήσι, οι Αρκιοί, οι Λειψοί, και κάποτε κάποτε, η Λέρος και η Κάλυμνος. Επισκεφθείτε την κρήνη της Λούγκας με τον αιωνόβιο πλάτανο, που έκτισε ένας «δικός μας, Κρητικός» πασάς, ο Κωστάκης Αδοσίδης, που είχε διατελέσει επίσης ηγεμόνας στη Σάμο. Επισκεφθείτε το Κεντούριο Δημοτικό Σχολείο, για να αντιληφθείτε πόσα πολλά επένδυαν στην εκπαίδευση οι Σαμιώτες, προκειμένου να τους οδηγήσει στην περιπόθητη ένωση με την Ελλάδα. Μπείτε στην πετρόχτιστη εκκλησία του παπα-Νικόλα, τεράστιων για τα δεδομένα της Κρήτης διαστάσεων, κι αν σας μείνει χρόνος, καθίστε στο καφενείο εκεί δίπλα, για ένα ποτήρι κρασί μοσχάτο. Μην ξεχάστε να ρωτήστε τους θαμώνες για τον παπα-Νικόλα, για το τι άνθρωπος ήταν: θα μάθετε πολλά ακόμα...

* ***Ο Χάρης Στρατιδάκης είναι Δρ Παιδαγωγικής-ιστορικός ερευνητής-συγγραφέας*** **strharis@yahoo.gr, 2831055031**